

کشف المحجوب

ابوالحسن علی بن عثمان بن ابی نضر
تبریز علم حضور غر زهر

✽ در اثنای سی سال واندی پیش آثاری مربوط به قدیم ترین کتابی که در تصوف بزبان فارسی بنام کشف المحجوب نبشته شده بدست آمد. برای تجدید چاپ این کتاب مهم اقدامات زیادی در شرق صورت گرفت. بنابراین بيمورد نخواهد بود پیش از توجه به زبان، سبک و محتویات کشف المحجوب و زمان تألیف آن که موضوعات مهم این مقاله اند، از چاپها، ترجمه ها و نسخه های موجود کتاب گفتگو کنیم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اولین طبع کشف المحجوب شاید همان باشد که آربری در فهرست کتابهای چاپی کتابخانه دیوان هند (۱) از آن بعبارت ذیل یاد میکند: «کشف المحجوب تألیف هجویری کتابی است در تصوف دارای ۴۲۶۷ صفحه چاپ سنگی ۲۵ سانتی متر، پنجابی، لاهور [۱۸۷۴]». من نمی توانم براین بیان کوتاه چیزی بیفزایم زیرا امساعی من در بدست آوردن يك نسخه ازین چاپی نتیجه ماند. در کتابخانهائی که در دسترس نویسنده است هم نسخه ای از آن وجود ندارد. حتی چنین بنظر میرسد که بریتش موزیم نیز این طبع را نداشته باشد و دست کم، ادوار دز (۲) هم در فهرست کتب چاپی فارسی موزه بریتانیا از چنین نسخه ای سخن نمیگوید و فقط از چاپ نام نهاد ۱۹۰۳ یاد میکند (ص ۱۱۳). «نام نهاد» از این جهت گفتم که در خود کتاب، هیچ جا از تاریخ طبع آن ذکر نیافته است. اینکه ادواردز چرا تاریخ مذکور را قید کرده است روشن نیست، شاید کتاب مورد بحث در همان سال بحیث

کتابی که نوچاپ شده به بریتش موزیم رسیده باشد، نیکلسون که ترجمه اش از روی همان طبع تهیه شده در سرصفحه و صفحات ۲۳ و ۲۴ مقدمه آنرا بنام چاپ لاهور می خواند بدون آنکه تاریخی ذکر کند. در حالیکه اگر تاریخ طبع میداشت وی حتماً یاد میکرد.

ژو کوفسکی در صفحه ۵۶ دیباچه روسی بر چاپ انتقادی خود از آن به «چاپ لاهور بدون تاریخ و بسیار بد» تعبیر میکند دینسن راس و آربری در پاورقها در قسمت ذکر تاریخ طبع، از اوردز پس از روی کسرده انسد که احتمالاً بدان تعلق دارد ولی در اصل کتاب، تاریخی مذکور نیست. آربری آنرا چنین توضیح میکند [چاپ دیگر] ۳۲۸ صفحه طبع سنگی ۲۵ سانتی طبع بهاول، لاهور [۱۹۰۳]، مشکل است بتوان گفت آیا این همان چاپ مجدد طبع ۱۸۷۴ است یا متکی بر نسخه مستقلی دیگر. تصور دیگری نیز می توان کرد که با احتمال نزدیک تر است و آن اینکه تمایل طبیعی مستنسخ شاید این بوده که نسخه دیگری صفحه به صفحه از روی اصل فراهم کنند. معذک در حد و پنجاه صفحه تفاوت بنظر میرسد، قطع صفحات در هر دو حال یکسان است. قضاوت ژو کوفسکی که این چاپ را «بسیار بد» میخواند، خیلی درست است. نیکلسون که آنرا اساس ترجمه خود قرار داده و تیکه جمله‌ئی چند را در مقدمه خود به آن اختصاص میدهد بسم با مندراسخن می راند حقیقت اینست که کتاب با بی‌اعتنائی ولی با خط نستعلیق قانونی نوشته شده و از غلطیهای کتابتی پر است و با وجود این چنانکه نیکلسون در صفحه ۲۴ مقدمه خود اشارت میکند جبران آن، آسان است.

چاپ دیگری از این کتاب در ۱۹۱۴-۱۳۳۰ ق در سر قند منتشر شد (۳۳) نسخه های آن اکنون نسبت به مخطوطات کشف‌المحجوب کمیاب تر است بلکه در حقیقت با وضع کنونی نایاب است و بهر حال چون این طبع ناشناخته مانده لهذا سزاوار معرفی مفصل میباشد.

قطع آن تقریباً هفت در یازده و نیم انچ است (۴) و به کلانی آن در انتشارات اروپائی کتابی سراغ نداریم در حالیکه در نشریات شرقی و مخصوصاً در مخطوطات شرقی غیر مانوس نیست (۵) باید گفت نمونه فوق العاده چاپ سنگی است که آنرا

از لحاظ صفا می و ظرافت حروف تنها با چاپهای سنگی عهد ناصرالدین شاه در ایران میتوان مقایسه کرد. [بهترین چاپ این عهد و سفرنامه مبارکه ما ز ندران و سفرنامه مبارکه خراسان است] البته مخطوطاتی که نوع و سبک آنها علیحده است از این مقایسه مستثنی است. نوشته، نستعلیق بسیار خوب آسیای مرکزی است. فهرست مفصل مندرجات در چهار صفحه ای که شماره های جداگانه دارد در آغاز کتاب قرار داده شده است. پس از متن سه گفتار کوتاه درباره مؤلف و اثرش نقل کرده اند: یکی از سفینه الاولیای دارا شکوه دیگری از کشف الظنون حاجی خلیفه (۶) و سوم از جلد دوم قاموس الاعلام سامی (۷) ماده تاریخ انتشار یا پایان طبع کتاب چنانکه معمول آن زمان بود بوسیله دو شاعر محلی بیان شده در دنبال آن، ناشر از مشکلاتی که در کار طبع کتاب متحمل گردیده است یاد میکند و چون این کار را برایش گران تمام شده بنابراین از تمام ناشران کتب تقاضا مینماید که تا دو سال دیگر بدون اجازه مخصوص او از چاپ کشف المحجوب خودداری کنند ورنه از طریق قانونی تعقیب خواهند شد.

کتاب بانام مستنسخ (میرزا سید عبد السلام) که آنرا برای چاپ رونویس کرده است و تاریخ اتمام استنساخ، به پایان میرسد. *تاریخات فرنگی*
در سالیان اخیر دو چاپ دیگر از این کتاب در شرق انجام شد. نخست چاپ سنگی که در آغاز صفحه تاریخ ۱۹۲۳ میلادی و تاریخ اسلامی مطابق آن (۱۳۴۲ هـ. ق) قید شده. ناشر آن نیز الهی بخش محمد جلال الدین لاهوری کتابفروش معروف است که متصدی طبع ۱۹۰۳ بوده است. اندازه صفحات کم و بیش با دو چاپ اول لاهور برابر است. شماره صفحات ۳۲۸ + ۱ در پشتی خارجی، نام چاپخانه گلزار هند، ستم پرس، لاهور، ذکر شده ولی در سر آغاز و مطبعه اسلامی ستم پرس، (۸) گزارش مختصری از مؤلف در ختم کتاب میان دو طرح منور جای داده اند که در دو چاپ دیگر لاهور نیست؛ عنوان طرح نخستین «شجره طریقت داتا صاحب» است که بر روش صوفیان، سلسله تصوف مؤلف را به مؤمن کامل علی بن ابیطالب میرساند. طرح دومی «شجره نسب داتا صاحب» است که با زاز علی شروع میشود. از اینجا بخوبی برمیآید که چرا جلایی را در مجلد دوم آغاز کتاب هر دو جا سید شیخ مخدوم علی هجویری معروف به داتا گنج بخش ثم لاهوری، یاد کرده اند. تعداد صفحه

با چاپ بهاول برابر است اما خود صفحه‌ها در دو چاپ توافق ندارد. محقق نیست که چاپ مورد گفتگو طبع مجدد همان چاپی باشد که به وسیله همین ناشر صورت گرفته است بهر حال خط آن کمی نامرغوب است و نون‌های بی نقطه و خلاف رسم الخط کتب فارسی چشم را اذیت میکند. تاریخ آخرین چاپ شرقی کشف‌المحجوب چنانکه در ظهر کتاب تصریح شده، سپتمبر ۱۹۳۱ است و تاریخ اسلامی ذکر نشده. قطع آن با چاپ‌های اولیه لاهور برابر است تعداد صفحات باز هم ۳۲۸ است و باز هم صفحات با چاپ ۱۹۰۳ توافق ندارد. نام ناشر را شیخ جان محمدا لله بخش گنائی نبشته اند و اسم مطبعه را رفاه عام ستم پرس، لاهور؛ در اینجا نیز مؤلف ما را به لقب سید یاد کرده اند. نمای خارجی این طبع عیناً با همانهایی شباهت دارد که پیشتر مورد بحث قرار گرفت.

حواشی و توضیحات

(1) Catalogue of the library of the India Office

مجله دوم بخش ششم کتابهای فارسی بقلم A.J. Arberry داکتر در ادبیات لندن ۱۹۲۷ ص ۲۴۲

(2) Catalogue of the Persian printed Books in the British

Museum by Edwards, M.A., London, 1922.

(۳) نویسنده: ملا سید عبدالمجید مفتی بن ملا سید عبد الله المدرس الحنفی.

(۴) ژو کوفسکی نه در ضمیمه خود از آن ذکر میکند و نه در غلطنامه اش که پس از ۱۹۱۴ تهیه کرده است. نیکلسون هم نه در مقدمه خویش بر چاپ جدید ترجمه اش از آن یاد کرده است و نه در غلطنامه ای که بران افزوده. ادواردز و آربری هم از آن ذکر نکرده اند و از این رو می توانیم بگوئیم که از این چاپ در بریتش موزیم و کتابخانه دیوان هند هم نیست معذک یک نسخه از چاپ سمرقند هم اکنون در کتابخانه انجمن آسیائی همایونی بنگال موجود است که چند سال قبل توسط این نویسنده از افغانستان آورده شده است.

(۵) ممکن است اندازه صفحات را عیناً از روی نسخه اصل اقتباس کرده باشند و سوادی نه برای چاپ تهیه شده نیز از همان نسخه باشد.

(۶) تذکر حاجی خلیفه بسیار مختصر و چنین است: کشف‌المحجوب لارباب القلوب فی التصوف للشیخ ابی الحسن علی بن عثمان الغزنوی المتوفی سنه ۴۵۶.

(۷) سامی در قاموس ترکی خود هم از آن باختصار یاد میکند و گوید «پیر علی هجویری غزنه جوار نه واقع (هجویر) قریه سندن اولوپ کشف‌المحجوب عنوانیه

بر کتاب یازم ۴۵۶ تا ریخته لاهور ده وفات ایتمشدور. یعنی پیر علی هجویری از هجویری بود که قریه ای است در جوار غزنه او را کتابی است بنام کشف المحجوب. در سال ۴۵۶ در لاهور در گذشت.

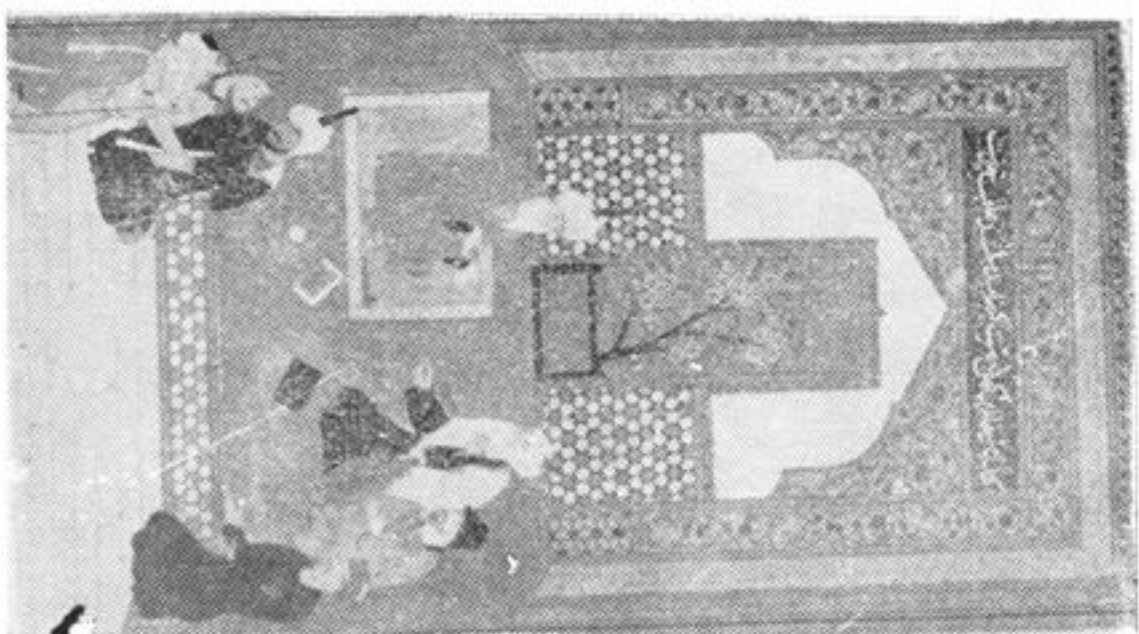
(۸) در حاشیه صفحه ۶۲۹ چاپ مذکور ابیات ذیل زیر عنوان «شجره طیبه» مصنف این کتاب مستطاب رح، خوانده میشود.

علی هجویری آن پیر ولایت	زدست شیخ ابو الفضل هدایت
ابو الفضل از علی حصری گرفته	بدست خدمت اسرار نهفته
علی حصری بوی اسرار کلی	رسید از دست ابو بکر شبلی
بشلی از جنید آمد عطائی	که در عالم شده اورا همنامی
جنید از سری سقطی پیوشید	لباس پارسائی را چه خوش دید
سری سقطی از معروف خرّقه	به بر پیوشید و شد والی فرقه
شده معروف از داود طائی	چراغ خانقاه و پارسائی
بد او دوازده حیب آن فتح است
حسن بصری مرید مرتضی بود	علی را پیر کامل مصطفی بود

این منظومه در حاشیه صفحه ۲۶۷ چاپ بهر اول که آنرا بنا ۱۹۰۳م خوانند نیز بطبع رسیده و در هر دو چاپ نام مؤلف را جلالی (کذا) ذکر میکنند. در چاپ اولی مانند چاپی که اکنون مورد بحث است بنام «مصرع را در بیت ما قبل آخر سفیدمانده اند. سنگتگی وضعی که در کلمه راهنمایی و غیر آن موجود است یسوادگی گوینده آنرا نشان میدهند و معلوم میشود از متاخرین و احیاناً مریوط بزمانی باشد که نخستین چاپ سنگی کشف المحجوب در هند صورت گرفت. مقصد از شیخ ابو الفضل همانا ابو الفضل محمد بن الحسن الختلی پیر روحانی جلالی است که او خود مرید ابو الحسن علی الحصری بود (رجوع کنید به مقدمه نیکلسون صفحه ۹۷) این شجره نامه صوفیانه با مراجعه به اصل کشف المحجوب تا حدی دقیق و درست مینماید. از حبیب راعی (راجع به او صفحه ۷۱ چاپ لاهور و صفحه ۹۰ ترجمه نیکلسون دیده شود) هم در کشف المحجوب یاد شده است ولی برای توجیه اینکه آنرا با حسن بصری (راجع با و به ص ۶۸۱ چاپ لاهور و ص ۸۶ نیکلسون مراجعه شود) مستقیماً ارتباطی باشد دلیلی از متن کتاب نمیتوان یافت.

پرو، شہ گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مکتب هرات

بوستان سهدی

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

